

Naplní nařízení o obnově přírody nenaplněné ambice Rámcové směrnice o vodách?

Kateřina Kujanová, Pavel Marek

Rámcová směrnice o vodách (2000/60/ES, dále jen RSV) je v ČR prostřednictvím procesu plánování v oblasti vod uplatňována již více než 20 let (Pozn. RSV byla transponována do vodního zákona již v r. 2001 a aktuálně vstupujeme do 4. cyklu plánování.) Cíle RSV se zdály ambiciózní, nicméně jejich naplňování se (nejen na území ČR) ukazuje jako velmi pomalé a s minimálními efekty na zlepšování stavu vod jako celku. Evropská komise (2019) konstatuje, že provádění RSV zaostává,

a proto prosazování právního rámce EU v oblastí týkající se sladkovodních ekosystémů musí být posíleno; konkrétně pak v roce 2020 uvádí: „Je třeba vyvinout větší úsilí k obnovení sladkovodních ekosystémů a přirozených funkcí řek za účelem dosažení cílů RSV.“ Návrh nařízení o obnově přírody (Nature Restoration Law), zveřejněný Evropskou komisí 22. 6. 2022, tak představuje v rámci obnovy volně tekoucích řek příležitost k reálnému naplňování konkrétních cílů.

Obr. 1 Povodní zpřírodněný úsek Bečvy u Oseka s charakteristickými šterkovými náplavy a kolmými břehovými stěnami, ve kterých hnízdí vlhy pestré a břehule říční.
Foto Kateřina Kujanová

Nové nařízení EU o obnově přírody

Cílem nařízení o obnově přírody je přijmout rozhodnější opatření k dosažení cílů EU mj. v oblasti klimatu a biologické rozmanitosti, a to s měřitelnými výsledky již do roku 2030!

Dosavadní „dobrovolné“ cíle na obnovu ekosystémů, řešené samostatně v různých právních předpisech, jsou nedostatečně účinné. Nařízení o obnově přírody má proto zavedením konkrétních cílů a závazků účinně doplňovat existující právní předpisy EU v oblasti životního prostředí a koordinovat jejich uplatňování. Vše v souladu a v součinnosti s platnými právními předpisy. Z hlediska ambice obnovy volně tekoucích řek se jedná zejména o soulad a doplnění RSV (2000/60/ES) a dále např. o směrnici o ochraně ptáků (2009/147/ES) a o ochraně přírodních stanovišť (92/43/EHS).

V souvislosti s RSV je pro obnovu volně tekoucích řek v nařízení navrženo stanovení dodatečných požadavků na obnovu kontinuity toku a pro zajištění dobrých podmínek v záplavových územích. Konkrétně článek 7 nařízení stanovuje klíčový závazek odstraňovat příčné překážky na vodních tocích a překážky podélného propojení povrchových vod za účelem obnovy 25 000 km volně tekoucích řek v EU do roku 2030 a realizovat opatření nezbytná ke zlepšení přirozených funkcí souvisejících záplavových území. Při odstraňování překážek by se členské státy měly primárně zaměřit na zastaralé překážky, které již nejsou zapotřebí pro výrobu energie z obnovitelných zdrojů, vnitrozemskou plavbu, zásobování vodou nebo jiné využití.

Článek 11 nařízení ukládá povinnost vypracování národních plánů na obnovu přírody, včetně monitoringu a výzkumu nezbytného pro identifikaci opatření k dosažení cílů nařízení, při zohlednění opatření zlepšení stavu vod zahrnutých do plánů povodí (zpracovaných v souladu s RSV).

Vzhledem ke skutečnosti, jak minimální pozornost je alespoň v rámci ČR věnována hydro-morfologickým složkám (dle RSV), nelze než vítat posílení významu morfologie a kontinuity vodního toku, resp. jejich promítnutí do konkrétně stanoveného cíle nařízení.

Spravedlivý podíl

Dosahování klíčového závazku obnovy 25 000 km volně tekoucích řek v EU do roku

2030 má být jistě mezi jednotlivé členské státy rozděleno spravedlivě. Spíše než přerozdělení závazku podle rozlohy členského státu lze předpokládat rozdělení reflektující fyzickogeografické, ale také sociálněekonomické podmínky jednotlivých států. Tedy např. délku říční sítě, míru upravenosti vodních toků nebo zohlednění „uznatelných užívání“ dle článku 4 odst. 3 RSV.

Pokud je v celé EU evidováno celkem 1 705 693 km vodních útvarů, tvoří délka vodních útvarů ČR 1,06 % (European Environment Agency 2018). Pak spravedlivý podíl ČR můžeme odhadovat na cca 265 km volně tekoucích řek do roku 2030. Pokud bychom pro přerozdělení závazku uvažovali princip podílu rozlohy ČR v rámci EU, spravedlivý podíl by mohl být cca 400 až 500 km. Rámcově tedy na ČR zřejmě připadá závazek cca 250–400 km volně tekoucích řek do roku 2030.

Lze předpokládat, že závazek bude v podobě obnovy souvislých úseků volně tekoucích řek v délce desítek kilometrů a že cíle nařízení budou nastaveny komplementárně k RSV. Tzn. například vodní útvary určené v současnosti jako silně ovlivněné z důvodu uznatelných užívání dle článku 4 odst. 3 RSV (v podmínkách ČR zejména významné vodní nádrže vymezené z důvodu zásobování pitnou vodou, výroby elektrické energie, ochrany před povodněmi atp.) nebudou předmětem plnění cíle předloženého nařízení. Na druhou stranu jistě lze na říční síti ČR nalézt zastaralé příčné překážky, primárně určené k odstranění.

Využití přirozených renaturačních procesů

V aktivní obnově volně tekoucích řek má ČR významné rezervy (Pešout 2020). Plány dílčích povodí obsahují desítky návrhů opatření, avšak morfologický stav a kontinuita vodních toků se obnovují pomalu, a to navzdory příznivě nastavenému systému finančních podpor (Pešout 2020). ČR má zpracovanou Koncepci způsobilosti říční sítě, dokonce již druhou aktualizaci, její naplňování je ale stále pouze fragmentární (Vogl 2019 in Pešout 2020). Pro účely tohoto nařízení se „obnovou“ rozumí proces aktivní nebo pasivní podpory obnovy ekosystému směrem k dobrému stavu. V této souvislosti je třeba připomenout možnost využití renaturačních procesů při správě vodních toků, která se odvíjí od výkladu § 47 odst. 2 písm. c) zákona č. 254/2001 Sb. (dále jen vodního zákona), kde se uvádí, že správou vodních toků se rozumí povinnost provozovat

a udržovat v řádném stavu vodní díla v korytech vodních toků nezbytná k zabezpečení funkcí vodního toku, popřípadě vodnímu toku převážně sloužící, která správci vodních toků vlastní, případně je užívají z jiného právního důvodu. A dále možnost ukončení právní existence vodního díla ve špatném technickém stavu, které není účelné obnovovat. Takové vodní dílo může místně příslušný vodoprávní úřad (podle § 44 odst. 3 vodního zákona) jednoduše prohlásit za zaniklé.

S ohledem na časovou náročnost příprav realizací revitalizací recentně negativně ovlivněných vodních toků a niv a závazek v podobě reálně zlepšených volně tekoucích řek do r. 2030 je možnost pasivní podpory v podobě využití působení přirozených renaturačních procesů a dílčích zásahů přístupem, jak lze klíčového závazku dosáhnout nejen na papíře.

Jak vypadá volně tekoucí řeka?

Z textu nařízení lze vyvodit, že „volně tekoucí řeka“ znamená nejen obnovu podélné migrační průchodnosti, ale také obnovu transportu sedimentů, živin, obnovu hydraulických poměrů vodního toku a komunikace koryta vodního toku s nivou. Tedy obnovení zdravé a fungující řeky, schopné naplňovat všechny své funkce. Řeky podstatně lépe připravené vyrovnávat se s výkyvy počasí. Řeky využívající infiltraci povrchové vody z koryta v době přebytku, ale také infiltraci podpovrchové vody do koryta v době nedostatku. Obnovu říčního prostoru poskytujícího prostor pro akumulaci a retenci vody v korytě a nivě, popř. v tůních, mokřadech, starých říčních ramenech a zároveň říčního prostoru poskytujícího stanoviště, úkryty, potravu a vhodné podmínky nejen pro existenci, ale zejména pro podporu silných a zdravých populací. Zprůchodnění příčných překážek vodních toků (např. rybími přechody) je proto třeba vnímat pouze jako část, navíc často silně kompromisní, obnovy konektivity řek.

Vzorovým příkladem volně tekoucí řeky v podmínkách ČR je dynamický říční ekosystém řeky Bečvy. Štěrkonosný vodní tok s relativně neovlivněným splaveninovým režimem a výraznou variabilitou průtoků (Bečva není přehrazena vodní nádrží) byl při povodni v roce 1997 vystaven příhodným podmínkám, které vedly k obnově celé škály korytotvorných procesů a jejichž skokovým působením došlo v úsecích Bečva u Oseka (obr. 1), Bečva u Milotic (obr. 2)

Obr. 2 Povodněmi zpřírodněný úsek Bečvy u Milotic s rozsáhlými šterkovými náplavy a množstvím říčního dřeva přirozeně nízké průtočné kapacity s možností rozlivů do říční nivy.
Foto Kateřina Kujanová

a Bečva u Choryně k úplnému zániku upraveného koryta. Bečva v těchto úsecích již nebyla po povodni znovu regulována, uvedené úseky byly prohlášeny za přirozené koryto vodního toku a dále se dynamicky vyvíjejí (obr. 3). Využití potenciálu Bečvy k obnově dalšího úseku volně tekoucí řeky představuje komplexní revitalizace úseku Bečvy u Černotína a Skaličky dokončená v roce 2021 (obr. 4). Vysoký obnovní potenciál řeky, předurčený zejména dynamikou fluvialně morfologických procesů za zvýšených vodních stavů, lze v budoucnu vhodně využít i na dalších úsecích s prozatím upraveným korytem.

Jak naplnit požadavky nařízení v podmínkách ČR?

Jako zastaralé překážky, primárně určené k odstranění, lze vnímat příčné překážky (zejména jezy), na které se v současné době neváže konkrétní užívání (byť existuje historické povolení k nakládání, v současné době zde nestojí vodní elektrárna, není zde realizován odběr atp.).

V souvislosti se zaměřením na zastaralé překážky bez využití lze tedy identifikovat potřebu pasportizovat aktuální stav příčných překážek a jejich využití ve smyslu povolených a skutečně realizovaných odběrů jednotným způsobem na území celé ČR, a zejména přezkoumat povolení k nakládání s povrchovými vodami. Jejich účelnost i parametry, a to včetně stanoveného minimálního zůstatkového průtoku (MZP). Ten má zaručovat obecné nakládání s vodami, ekologické funkce vodního toku a relativně nově i možnosti rekreační plavby. Praxe však ukazuje, že s daným průtokem často nevystačíme ani pro zajištění migrační průchodnosti (např. rybím přechodem) a eventuální nutně smáčení jezu. Jeho nastavení také neznamená, že je při tomto průtoku postižený úsek vodního toku dlouhodobě způsobí pro podporu silných a zdravých populací. To bychom museli hovořit o tzv. ekologickém průtoku, který je v některých evropských zemích definován a v podstatě nepodkračuje hodnotu Q_{330d} . V našich podmínkách, často v případech dlouhých úseků ovlivněných

tzv. derivací, tedy pomocí náhonů a odpadních kanálů, nejčastěji na malé vodní elektrárny, se stanoveným MZP v povoleních často na úrovni Q_{355d} , který je navíc uplatňován po desítky dní v roce (do průtoku nasycení hltnosti turbín + MZP), je nemyslitelné hovořit o funkční konektivité vodního toku. A to i v případech, kdy je samotná příčná překážka migračně zprůchodněna. Při současné zákonné úpravě doby platnosti povolení pro hydroenergetický odběr po dobu min. 30 let (často mají v praxi i relativně nedávno povolované MVE povolení na 50 let nebo dobu životnosti vodního díla) a kumulativním efektu vyvolané zátěže pro vodní tok je před námi nemalá výzva. Samostatnou zásadní otázkou na méně „postižených“ vodních tocích je, jak vysoký příčný prvek v korytě vodního toku a pro jaké druhy migrujících organismů, je příčnou překážkou bránící obnově volně tekoucí řeky? Odpověď je zpravidla individuální.

Nezbytným předpokladem naplňování je tedy potřeba komplementarity nařízení s dalšími

národními a evropskými právními předpisy, strategickými a koncepčními dokumenty tak, aby cíle a opatření nepůsobily jako protichůdná řešení (aby např. z hlediska podpory obnovitelných zdrojů energie zrušení překážky v podobě jezu s vodní elektrárnou na jednom vodním toku nebylo nahrazeno výstavbou nového jezu s vodní elektrárnou na jiném vodním toku).

Vyjma komplexních revitalizací kanalizovaných koryt vodních toků, náročných na přípravu, lze využít působení renaturačních procesů a dílčí úpravy. Takovými dílčími zásahy mohou být např. odstranění opevnění a jeho využití k realizaci struktury dna renaturujícího se koryta, ale také odstranění některých starších ochranných (selských) hrází uměle omezujících šířku inundačního území ve volné krajině a často chránících před rozlivem „pouze“ trvalý travní porost (nebo alespoň jejich odsazení dál od koryta), nebo dokonce blízká stará ramena řeky či poslední zbytky lužních lesů. Tzn. zlepšení přirozených funkcí souvisejících záplavových území ve volné krajině na úkor ochrany trvalých travních porostů před průchodem velkých vod, avšak ve prospěch ochrany zastavěných území a obnovy přírody. Zatímco v případě komplexních revitalizací lze za desítky až stovky mil. Kč obnovit jednotky km volně tekoucích řek, v případě řízených renaturací mohou být náklady na kilometr volně tekoucí řeky v jednotkách mil. Kč. V této souvislosti je třeba analyzovat jednotným přístupem aktuální míru upravenosti říční sítě ČR i za posledních 30 let realizovaná revitalizační opatření. Dále je třeba zrevidovat související opatření zahrnutá do plánů povodí pro období 2021–2027 a zejména vytvořit systematický podklad, který ve spolupráci se správci vodních toků umožní využití potenciálu samovolné nebo řízené renaturace na co největším rozsahu říční sítě.

Jak využít příležitost?

Nařízení o obnově krajiny je bezesporu velmi ambiciózní a je otázkou, jak jsou, v případě vyvinutí maximálního úsilí, jednotlivé evropské státy schopné do roku 2030 dostát společnému závazku obnovy 25 000 km volně tekoucích řek v EU. Ze zkušeností se zlepšováním morfologického stavu vodních toků a odstraňování migračních bariér v ČR v posledních 30 letech je zřejmé, že současným tempem nenaplníme spravedlivý závazek ČR ani „na papíře“. Obnova cca 250–400 km vodních toků znamená minimálně pětikrát větší rozsah než v právě dobíhající OPŽP 2014–2020 (srovnatelně dlouhém období s několika zdařilými revitalizacemi významných vodních toků). Realizaci však předcházelo ještě několik let příprav revitalizačních

Obr. 3 Široké a dynamicky se vyvíjející koryto Bečvy (u Milotic) s rozsáhlým štěrkovým náplavem, na jehož umístění se po další větší vodě nelze spolehnout. Foto Kateřina Kujanová

Obr. 4 Revitalizace Bečvy u Černotína a Skaličky v celkové délce více než 3 km, zásadní rozšíření koryta a vytvoření nové aktivní nivy. Foto Kateřina Kujanová

akcí. Pokud má být ČR schopna naplnit do roku 2030 spravedlivý podíl závazku obnovy volně tekoucích řek, kromě výrazného navýšení úsilí na zrealizování opatření bychom měli věnovat pozornost přípravě „infrastruktury“ pro aplikaci nařízení a pozitivní motivaci veřejnosti. Základem úspěšného provádění nařízení je však zejména

spolupráce napříč rezorty a odpovědné zapojení všech institucí a složek zabývajících se vodohospodářskou tematikou. ■

Seznam literatury najdete na www.casopis.ochranaprirody.cz